

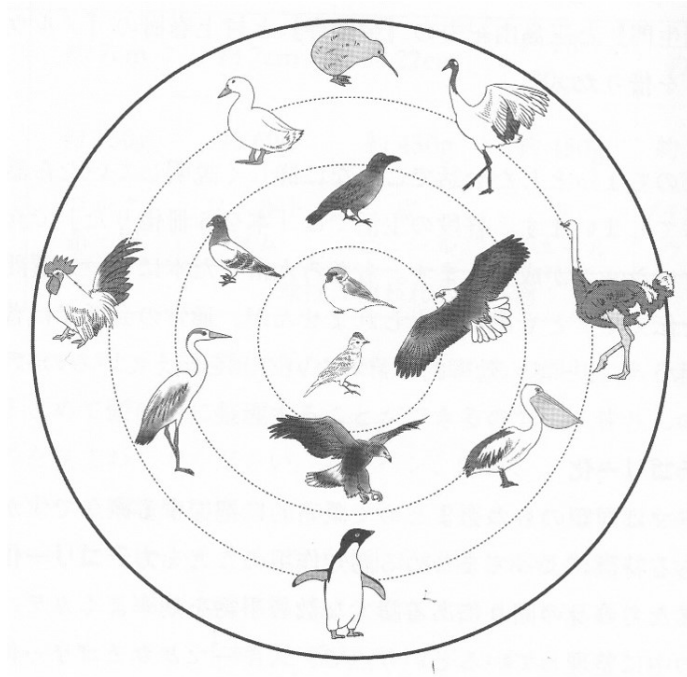
V. Kognitivní přístupy k jazykovému významu (I)

1. Check test

- Co znamená, že nějaké slovo něco znamená?
- Co je to LEŽ?
- Co musíme znát, abychom rozuměli českému pořekadlu „Čas jsou peníze“?

2. „Klasické“ pojetí kategorií vs. prototypové pojetí kategorií

- Aristotélēs ze Stageiry (384–322 př. n. l.), též „osvícenské“ pojetí kategorií
- „Klasické“ kategorie:
 - Soubor nutných a dostačujících podmínek/rysů
 - Rysy dané kategorie jsou inherentně obsaženy ve všech členech kategorie
 - Vnitřní struktura kategorií – všechny členy kategorie mají rovnocenný status
 - Ostré hranice kategorií → binární členství („člen“ vs. „ne-člen“)
- „Prototypové“ pojetí kategorií
- Ludwig Wittgenstein (1889–1951) – kategorie HRA (1953), „rodinné“ podobnosti
- Antropologie – Brent Berlin, Paul Kay: výzkum výrazů pro označování barev
- Eleanor Rosch (nar. 1938), George P. Lakoff (nar. 1941)
- Prototypové jevy v kategorizaci:
 - Odstupňování členství a centrality (vnitřní struktura kategorie), možné neostré hranice
 - Hierarchie úrovní kategorizace – kognitivně základní „bázová“ úroveň vs. nadřazené a podřazené úrovně
 - Vtělesnění
 - Vlivy prostředí (kulturní, kontext aj.)

3. Strukturalistické pojetí významu a kognitivní pojetí významu

- Strukturalistický přístup: „Co znamená (slovo) X?“ → Slova symbolizují koncepty
- Význam = soubor hodnot (sémantických rysů) v systému jazyka
- Rozložitelnost konceptů na „atomické“ koncepty, porovnávání, difference
- Vztažení k souboru pravdivostních podmínek – podmínky, za nichž lze říci, že určitý koncept lze nebo nelze patřičně aplikovat na situaci ve skutečném světě
- Příklad: „hřeben“ (vs. „kobyla“)
 - [KOŇSKÝ, MASKULINNÍ]

- Příklad: analýza množiny lexikálních jednotek v angličtině

[MALE]

[FEMALE]

man

woman

[ADULT]

boy

girl

[YOUNG]

bachelor

spinster

[UNMARRIED]

- Kognitivní přístup: „Jak mluvčí Y rozumí (slovu) X?“
 - Sémantika „porozumění“ – plné, bohaté porozumění tomu, co mluvčí zamýšlí v textu sdělit a co pro daný text posluchač konstruuje
 - Mluvčí produkuje slova a konstrukce v textu jako „nástroj“ specifické aktivity – evokování patřičného porozumění
- ⇒ slova a konstrukce evokují RÁMCE (*frames*), IDEALIZOVANÉ KOGNITIVNÍ MODELY aj.

4. Slovníkové pojetí významu vs. encyklopedické pojetí významu

- sémantika vs. pragmatika
- Slovníkové pojetí významu – význam slova je „kompletně“ definovatelný (podobně jako hesla ve slovníku)
 - Příklad: „macecha“ – nevlastní matka, manželka nebo partnerka otce
- Encyklopedické pojetí významu – slova (formy) potenciálně zpřístupňují strukturovanou množinu nejazykových znalostí a zkušeností (podobně jako hesla v encyklopedii)
 - Neexistují principiální rozdíly mezi sémantikou („jádrový, kontextově nepodmíněný význam“) a pragmatikou („socio-kulturně podmíněný význam“)
 - Znalosti jsou strukturované
 - Encyklopedický význam vzniká v kontextu užití (slova, konstrukce)
 - Slova jsou „vstupní body“ k encyklopedickým znalostem
 - Encyklopedická znalost je dynamicky proměnlivá (byť centrální význam bývá relativně stabilní)

5. Sémantika rámců (*Frames*)

- 60. a 70. léta 20. století – E. Goffman, Ch. Fillmore
- RÁMCE
 - SÉMANTICKÁ POLE
 - SÉMANTICKÉ ROLE

6. Konstruování (*Construal*)

- Mentální zpracování obsahu (perspektiva aj.) pro účely jazykového vyjádření
- Fokalizace (upřesnění pozornosti), upozadění PROFIL (FIGURA) vs. BÁZE (POZADÍ)

Kognitivní pojetí významu = konceptuální obsah (koncept) + konstruování

7. Shrnutí: Dokážu to?

- Dokážu charakterizovat „klasické“ (aristotelské) kategorie a kategorie „prototypové“ na příkladech konkrétních jevů?
- Dovedu uvést příklad, kdy „klasické“ pojetí kategorií spolehlivě nefunguje?
- Umím charakterizovat strukturalistické pojetí významu na konkrétním příkladu?
- Umím charakterizovat rozdíly ve „slovníkovém“ a „encyklopedickém“ přístupu k významu?
- Dokážu charakterizovat kognitivní sémantiku v kontextu dosavadního výkladu o tzv. „2. generaci kognitivních věd“?

8. Doporučená literatura

- Taylor, J. R. *Linguistic Categorization*. Oxford University Press. 1989.
- Bergen, B. K. *Louder Than Words: The New Science of How the Mind Makes Meaning*. Basic Books. 2012.
- Geeraerts, D.; Cuyckens, H. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press. 2010.

9. Otázky k přednášce č. V:

- Jakým způsobem se na našich školách běžně vykládá pojem metafora? Dejte příklad metafory (z konkrétního literárního díla/textu).
- Jak rozumíte názvu filmu Roberta Aldriche z r. 1967 *Tucet špinavců* (*The Dirty Dozen*)? Je v něm obsažená nějaká metafora?
- Popřemýšlejte, jakými jazykovými prostředky v češtině (nebo jiném jazyce) hovoříme o čase a jevech souvisejících?